Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VII, Issue-IV
October - December - 2018
English Part - II

Impact Factor / Indexing
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VII Issue - IV October - December - 2018

ENGLISH PART - II

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF ENGLISH PART - II

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
1	Corporate Social Responsibility and Sustainable Development in India **Dr. Meena Wadgule**	1-9
2	E - Commerce **Dr. Neha Jagtiani**	10-14
3	Social Issues in Development of India **Dr. Sunil Deodhar**	15-18
4	A Study of Skill Development Initiatives by Confederation of Indian Industries **Dr. T. M. Shinde** **Asst. Prof. Gopal Chanchlani**	19-22
5	A Study on Industrial Textile Waste Management with Reference to Mumbai **Ms. Shivani Naik Devrukhkar**	23-32
6	A New Challenge for Libraries and Library information Science by Informative Society **Thorat Uttam Dagduji**	33-37
7	A Study of the Need and Challenges of Skill Development Courses - With Special Reference to the Commerce Students in the Selected Suburban Colleges **Asst. Prof. Savita Punjabi**	38-43
8	Socio-Economic Growth of Rural Women in India through Skill Development **Priyanka T. Sule**	44-47
9	Women Empowerment **Pravin Kashinath Ahire**	48-53
10	The Role of Commercial Banks in Women Empowerment (Special Reference of BOI, PNB, Oriental Bank of Commerce, Punjab & Sind Bank, BMB) **Prof. Shirish Chandrakant Samel**	54-59

CONTENTS OF ENGLISH PART - II

Sr. No.	Name & Author Name	Page No
11	A Study on the Risk Appetite of Female Investors and their Investment Preference towards Selected Financial Instruments in Navi Mumbai Region **Ms. Swati Suryanarayanan** **Dr. Seethalekshmy**	60-65
12	CSR and Sustainable Development **Dr. Mangesh B. Wanegaonkar**	66-72
13	Entrepreneurship Development **Ashwini Dnyaneshwar Gulhane**	73-77
14	Food Security in India: Current Status and Challenges **Dr. Jyotsana Lal**	78-87
15	Managing Absenteeism in an Organization: Causes and Remedies **Prof. Snehal D. Bhosale**	88-92
16	Skill Development Courses for Young Learners: Challenges and Strategies **Asst. Prof. Ms. Neetu Kapoor**	93-96
17	Opinion of Women towards the Me Too Movement **Frances Vaidya**	97-100
18	To Check Present Status of Wellness those Who Regularly Engaged in Physical Activity **Mr. Dattaprasad Manohar Sontakke** **Dr. B. N. Gapat**	101-104
19	Skill India - Build India **Mrs. Kalpana M. Patil** **Dr. P. P. Chhajed**	105-111
20	Startup Initiative in India the Path Ahead with Challenges and Opportunities **Prof. Vijayakumar Jadhav**	112-117
21	Use of Indigenous Medicinal Plants by Tribal Women for Treatment of Cough, Cold & Asthma Disorder **Holmukhe S. S.** **Antwal P. N.**	118-122

CONTENTS OF ENGLISH PART - II

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
22	Training Strengthening Children and Youth **Dr. Shaikh Aslam Zhabbu**	123-125
23	Constitutional Jurisprudence on Women Empowerment: A Socio-Legal Study in India **Shaikh Gazala Parveen Shahid**	126-130
24	YEMEN: Child's Health and Education on the Brink of Collapse **Ferdous Ali Abdullah Qahtan**	131-137
25	Women Empowerment Play Important Role of Prevention of Female Foeticide **Pradnya M. Paikrao**	138-140
26	Start-Up-A Growth Engine of Indian Economy **Dr. Seema Agarwal**	141-149
27	An Exploratory Study on the Awareness of Spirituality by Incredible India's - Modern Indians (with Reference to Mumbai Suburban Region) **Ms. Deepali Kamle**	150-160

Impact Factor – 6.261 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2019 Special Issue- 107

Self Employment : A Tool of Economic Development

Self Employment

Guest Editor :
Dr. Sanjay Chakane
Principal,
ITSPM's Arts, Science & Commerce College,
Indapur, Dist. Pune

Chief Editor :
Dr. Dhanraj Dhnagar (Yeola)

Executive Editors :
Dr. Bhimaji Bhor
(HoD & Associate Prof. Economics)
Dr. Gajanan Kadam
(Assistant Prof. of Economics)
Dr. Tanaji Kasabe
(Assistant Prof. of Economics)
ITSPM's Arts, Science & Commerce College,
Indapur, Dist. Pune

This Journal is indexed in :
- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Issue No. 107- Self Employment : A Tool of Economic Development
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

INDEX

	Title of the Paper — Author's Name	Page No.
1	Self Employment Workers in Informal Sector in India — **Dr. Dinesh Mashrankar**	05
2	Contribution of Service Sector to Economic Development — **Dr. Shivaji Bothikar**	11
3	Impact of Swarnjayanti Gram Swarozgar Yojana (SGSY) on Ratnagiri District — **Dr. Rama Sartape**	14
4	Self-Employment Opportunities and Economic Growth in India : A Descriptive Scrutiny — **Miss Priyadarshini Hapse**	21
5	Agriculture Sector and Self-Employment — **Smt. A. B. Varpe & Dr. Pratap Phalphale**	25
6	Self – Employment and Indian Economy — **Dr. Mohit R. Raut**	31
7	Entrepreneurial opportunities in Library and Information Science — **Prof. Manisha Gaikwad**	34
8	Role of an Entrepreneur and Challenges in Self-Employment (Unorganized Sectors) — **Dr. Lahu Waware & Dr. Anna kakaso Patil**	39
9	A Study on Issues and Challenges of Women Empowerment in India — **Dr. Mahadeo B. Deokar**	46
10	Self-Employment - An Overview — **Dr. Rahul Dhumal**	48
11	Mudra Yojana: Innovative Approach to Development of Small Industries — **Dr. Chandrakant Kamble & Mr. Sandip Sable**	52
12	Self-Employment Performance for Development of Indian Small Industries — **Dr. Suhas Avhad & Priyanka Khose**	57
13	Causes of Unemployment and Prospects of Self Employment in India — **Dr. Ramesh Kashide**	61
14	Analyze - Self- Employment in Agriculture Sector — **Dr. B. A. Bhagat**	64
15	Skill Development : A Pathway of Self Employment — **Dr. Hanumant Shinde**	68
16	Self-Employment in Agriculture Sector — **Dr. Anil Shitole**	74
17	Self Employment Opportunities in Food Processing Sector — **Prof. Ajay Kate & Prof. Amol Sonawale**	79
18	Social Media as a Marketing Tool for Small & Medium Enterprises — **Mrs. Mrudul C. Kamble**	84
19	Role of Sericulture in Self-Employment — **Dr. S.K. Tanaji. & Dr. G.S. Kamble**	87
20	Self-Employment Status in India: An Overview — **Harish N. & Dr. Vilas Kadrolkar**	96
21	Causality Approach to Modeling Self-Employment and Growth Performance : Evidence from India — **Dr. P.M.Honrao**	101
22	Self - Employment Opportunities in India — **Dr. L .A .Awaghade**	109
23	Rural Women Entrepreneurship in India : Challenges & Opportunities — **Sachin B., Shivakumar K. G. & Dr. Vilas Kadrolkar**	116
24	Administrative Employment in the Period of Chhatrapati Shivaji Maharaj — **Dr. Dipak D. Shinde, Dr. Mahesh V. Shinde**	125

25	Self-Employment: Vocational and Professional Education, in India, in A Brief — **Dr. Arvind Shelar**	135
26	Self-Employment Created by Micro, Small and Medium Scale Enterprises — **Prof. Venkat Wadgave**	137
27	Agriculture Sector and Self Employment — **Prof Devadatta Shelake**	143
28	Self-Employment Generation in Rural Economy — **Dr. Harshad Jadhav**	147
29	कृषी पर्यटन : कृषी क्षेत्रातील पर्यटनाची नवी दिशा — **डॉ. श्रीकांत फुलसुंदर**	150
30	इंदापूर तालुक्यातील लहान उद्योजकांसमोरील आव्हाने, अडथळे आणि संधी — **डॉ. गजानन कदम व प्रा. सागर भोसले**	158
31	ई-नाम शेतमाल विक्री व्यवस्थेतील सद्यस्थिती आणि उणिवांचा अभ्यास (२०१७-१८) — **डॉ. एम. जी. थोपटे**	167
32	शेती व शेतीपूरक व्यवसायातील स्वयं रोजगाराचा विशेष अभ्यास — **किशोर मुठे व डॉ. आबासाहेब शिंदे**	169
33	कृषी क्षेत्रातील स्वयंरोजगाराच्या संधी — **कु. अस्मिता राऊत**	173
34	स्वयंरोजगार : एक आढावा — **प्रा. गौतम यादव व श्री दत्तात्रय रास्ते**	178
35	सेंद्रीय शेती, स्वयंरोजगार निर्मिती आणि शास्वत आर्थिक विकासाचे एक साधन — **श्री दत्तात्रय चव्हाण**	184
36	भारतातील औद्योगिकीकरण आणि स्वयंरोजगाराची दिशा — **डॉ. जगन्नाथ साळवे**	191
37	इंदापूर शहरातील स्वयं रोजगार निर्मितीमध्ये दुग्ध व्यवसायाचे महत्व — **प्रा. गौतम यादव व प्रा. सागर गुजराथी**	196
38	भारतीय शेती क्षेत्रातील पेरू उत्पादनातून स्वयंरोजगार — **डॉ. आबासाहेब शिंदे**	199
39	आर्थिक विकासातील रोजगार व स्वयंरोजगार निर्मितीच्या विविध योजना — **डॉ. एस. व्ही. ढमढेरे**	203
40	मशरूम शेतीतून स्वयंरोजगाराची संधी — **डॉ. मोहन शिंदे**	207
41	आयुर्विमा प्रतिनिधी : एक स्वयंरोजगाराची संधी — **रविकिरण मराठे**	211
42	शेते क्षेत्र आणि स्वयंरोजगार — **प्रा. प्रताप शिंदे**	215
43	बे-रोजगार : एक सामाजिक समस्या — **डॉ. दिगंबर बिरादार**	219
44	रिक्षा व्यवसाय : एक स्वयंरोजगार — **डॉ. भीमराव मोरे**	223
45	शेती आव्हाने – आजच्या टेक्नोसेव्ही तरुणांसाठी स्वयंरोजगाराची संधी — **प्रा. शिरीष समेळ**	227
46	स्त्री रोजगार – प्रशिक्षण कार्यक्रम : एक अभ्यास — **डॉ. सुजाता निकम**	232
47	स्वयंरोजगारामध्ये बचत गटाची भूमिका : एक चिकित्सक अभ्यास — **प्रा. अमोल थोरात व प्रा. अमोल सरडे**	235
48	दगड खाणकाम क्षेत्रातील कामगारांच्या समस्यांचा अभ्यास — **प्रा. सुभाष शिंदे**	237
49	पर्यटन : सेवा क्षेत्रातील रोजगाराच्या नवीन संधी — **श्री सचिन बऱ्हाटे**	242
50	कृषी क्षेत्रातील : स्वयंरोजगार संधी — **श्री ए. टी. करपे**	248
51	उद्योग क्षेत्रातील स्वयं रोजगाराच्या संधी — **डॉ. डी. डी. सुपेकर**	254

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Issue No. 107- Self Employment : A Tool of Economic Development
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

शेती आव्हाने आजच्या टेक्नोसेव्ही तरूणांसाठी स्वयंरोजगाराची एक संधी

प्रा.समेळ शिरीष चंद्रकांत
सहयोगी प्राध्यापक व अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
वसंतराव नाईक कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
म्हसळा,जिल्हा–रायगड ४०२ १०५
भ्रमणध्वनी क्रमांक ९४२११६७१३८
८४११९१९९८४
Email-samelshirish@yahoo.in

प्रास्ताविक :

प्राचीन काळापासून शेती भारतीय अर्थव्यवस्थेचा बलदंड आधार आहे. भारतात आर्थिक नियोजन, आर्थिक धोरणातून औद्योगिकरणावर स्वातंत्र्योत्तर काळापासून भर देण्यात आलेला असला तरी भारतीय अर्थव्यवस्थेतील शेतीचे महत्व आणि स्थान आजही कायम आहे. भारतातील लोकसंख्येचा खूप मोठा भाग आजही उपजीविकेसाठी शेतीवर अवलंबून आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतीय शेतीतूनच सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक विकास घडून येत असलेला आढळतो. याच काळात शेती उत्पादनात वाढ करण्याचा अनेक मार्गांनी प्रयत्न करण्यात आलेला आहे. यामध्ये १९६० च्या दशकात 'हरितक्रांती' तर १९९० मध्ये 'नविन आर्थिक सुधारणांचा कार्यक्रम' कार्यवाहीत करण्यात आलेला होता. त्यामुळे शेतीचे संक्रमण निर्वाहपर शेतीतून व्यापारी शेतीत घडवून आलेले असले तरी आजच्या विकसनशील भारतीय अर्थव्यवस्थेतील शेतीक्षेत्रा समोरील आव्हाने उभी आहेत. शेती क्षेत्रावरील अरिष्टाची छाया गडद होत असल्याचे आपल्या निदर्शनास येते या अरिष्टामागची कारणे जाणून घेवून ती दूर करण्यासाठी उपाय सुचविण्याऐवजी या अष्टिाची लक्षणे उध्दत करण्याचो अहमहमिका सुरू आहे. शेतक–यांच्या वाढत्या आत्महत्या हे त्याचे द्योतक आहे आणि ४० टक्के शेतकरी त्यांना शेती क्षेत्राबाहेर रोजगार उपलब्ध झाला तर तो स्वीकारण्यासाठी आता उत्सुक आहेत अशा स्वरूपाची विधाने वारंवार केली जातात उत्तम शेती मध्यम व्यापार आणि कनिष्ठ नोकरी याच्याऐवजी उत्तम नोकरी मध्यम व्यापार आणि कनिष्ठ शेती अशी व्यवस्था आता दृढ झाली आहे. असे वारंवार सांगितले जाते.या बदलत्या आव्हानांचा थोडक्यात परामर्श घेण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोध निबंधात करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. जगभरातील १५ ते २४ वर्षे वयोगटातील एक अब्ज लोकसंख्येपैकी खूप मोठी लोकसंख्या भारतीय अर्थव्यवस्थेत आहे. हा तरूण वर्ग अशिक्षीत,कुपोषित उपाशी आणि गरिबीनी गांजलेला आहे. त्यांच्याकडे नोकरी मिळविण्यायोग्य कौशल्य नसल्याने ग्रामिण भागातील युवक अर्थाजनाच्या संधीसाठी शहरी भागात स्थलांतर करतो. जर या तरूणांना योग्य पाठिंबा आणि संधी दिली तर त्यांच्यातील अतुल्य क्षमता ग्रामिण सुधारणांच्या कामात भरीव कार्य करू शकते.त्यामुळे त्यांची प्रगती होईलच त्याचबरोबर देशाचाही आर्थिक विकास होईल. आव्हानात्मक नोकरीच्या संधीसाठी आधुनिक तंत्रज्ञान वापरून केलेली शेती हा मार्ग शेती क्षेत्रातील आव्हाने युवकांच्या माध्यमातून दूर करण्यास उपयोगी ठरू शकतो.

अभ्यासपध्दती :

प्रस्तुतशोध निबंध लिहीण्यासाठी प्रामुख्याने दुययम माहितीच्या स्त्रोतांचा व आकडेवारीचा आधार घेतला आहे.संदर्भ ग्रंथ नियतकालिके,निरिक्षण तंत्र इत्यादिंच्या माध्यमातून माहिती संकलित करण्यात आलेली आहे.

शेतीक्षेत्रा समोरील आव्हाने :

शेतमालाच्या वाढत्या मागणीची पूर्तता करणे :–

भारतीय अर्थव्यवस्थेचा जसजसा विकास होत आहे. त्याचप्रमाणात भारतीय अर्थव्यवस्थेतील उपभोक्त्यांचे दोन गटांमधील विषमता अधिक तिव्र होत आहे. त्यामध्ये अधिक खरेदीशक्ती असलेल्या गटाकडून पौष्टीक, उच्च दर्जाचे, सेंद्रिय खतावर आधारीत असणा–या शेतमालाची मागणी होत आहे. या शेतमालाच्या खरेदीसाठी हा गट अधिक किंमत देण्यास तयार आहे तर त्याचवेळी अतिशय कमी उत्पन्न असलेल्या वर्गाची शेतमालाची व अन्न धान्याची मागणी पोट भरण्यासाठी असते. त्यामुळे या दोन्ही आवश्यक असणारे अन्नधान्य निर्माण करून त्यांची मागणी पूर्ण करणे हे देखील एक मोठे विकसनशील भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या . शेतीक्षेत्रा समोर असलेले आढळते.

शेती उत्पादनता समानता प्रस्थापित करणे :–

देशातील राज्या–राज्यांमध्ये शेतजमिनीच्या उत्पादनातील उत्पादकतेच्या प्रमाणात खूप मोठ्या भिन्नता आहेच. परंतु एकाच जिल्हयातील दोन खेडयांमधील हवामान व इतर परिस्थितीत समान असल्याचे देखील या दोन खेडयांमध्ये शेतीच्या उत्पादकतेत भिन्नता आढळते. ही भिन्नता कमी करून प्रदेशातील समान हवामान व परिस्थितीत असणा–या शेतजमिनीच्या उत्पादनात समानता प्रस्थापित करून एकूण शेती उत्पादनात वाढ घडून आणणे हे आजच्या शेतीक्षेत्रासमोरील आव्हान आहे.

शाश्वत कृषी विकास :–

भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या औद्योगिक विकासाचा परिणाम म्हणून आपल्या देशातील हवा, जमिन इ. प्रदुषित झाल्याने आपल्या देशात अन्न सुरक्षा धोक्यात आलेली आहे. त्या दृष्टीने भविष्यात पर्यावरण समतोल राखून कृषीक्षेत्राचा शाश्वत विकास करण्यासाठी पाण्याचा, रासायनिक खताचा, जमिनीचा कृषीक्षेत्राच्या उत्पादकतेच्या वाढीला अनुकूल ठरेल हे देखील कृषीक्षेत्रासमोरील आव्हान आहे.

जल व्यवस्थापन :–

भारतातील एकूण लागवड क्षेत्र १४२.६ दशलक्ष हेक्टर असून त्यापैकी ५७ दशलक्ष हेक्टर म्हणजे ४० टक्के क्षेत्र सिंचनाखाली असून मध्यम व मोठया सिंचन प्रकल्पाची क्षमता ५८.४ दशलक्ष हेक्टर त्यापैकी ६८ टक्के विकसित झालेली असून ३२ टक्के विकसित करावयाची आहे. थोडक्यात, देशातील सिंचन क्षमतेचा पूर्ण वापर केल्यानंतरही २०२० पर्यंत देशातील लागवडी खालील शेतजमिनीपैकी ५० टक्के शेत जमिन पावसाच्या पाण्यावर अवलंतून राहील असा अंदाज आहे. त्यामुळे अस्तित्वातील जलस्त्रोतांच्या सोयींचा विस्तार करणे याबरोबर अस्तित्वातील पाण्याचे सुयोग्य नियोजन म्हणजेच जलव्यवस्थापन हे देखील देशातील शेतीपुढील आव्हान आहे.

एकात्मिक कीड व्यवस्थापन :–

पीकांवरील रोगराईमुळे भारतात दरसाल ६ ते ७ हजार कोटी रूपयांच्या पीकांचे नुकसान होत इतर देशांच्या तुलनेने भारतातील कीड विरोधी औषधांचा प्रति हेक्टरी वापर काही ठिकाणी अत्यल्प काही ठिकाणी अतिरेकी स्वरूपाचा आहे त्यामुळे पर्यावरणाला धोका उत्पन्न होत आहे. त्यामुळे पर्यावरण दृष्टीने सुरक्षित असा कीड व्यवस्थापनाचा सर्वांगीण कार्यक्रम आखण्याची आवश्यकता आहे.

दीर्घकालीन कृषी वित्त पुरवठयावर अनिष्ट परिणाम :–

आधुनिक शेतीला खते, अवजारे आणि अन्य बाबींसाठी होणारा खर्च लक्षात घेता भांडवलाची मोठया प्रमाणत आवश्यकता असते या ग्रामीण पतपुरवठा समितीने केलेल्या शिफारशी नुसार आपल्या देशात आज संस्थात्मक व गैर संस्थात्मक क्षेत्रातून मोठया प्रमाणात शेतीसाठी कर्जपुरवठा होत आहे. परंतु कर्ज मागणी अर्जाचे सदोष मुल्यमापन, कर्ज वापरावरील अपुरे नियंत्रण, कर्जाचा गैरवापर, जाणिवपूर्वक कर्जफेडीचे हप्ते चुकविणे या कारणांमुळे कर्जाच्या थकबाकीचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढताना दिसते त्याचा दीर्घकालीन कृषी वित्त पुरवठयावर अनिष्ट परिणाम होवू शकतो. त्यावर विचार करणे हे देखिल आज कृषीक्षेत्रासमोरील आव्हान आहे.

बहुसमावेशक जमिन पुर्नरचना धोरण :–

भारतात जमिन ही आजही सर्वात मोठे भांडवल आणि मालमत्ता समजली जाते. जमिनीचा छोटासा तुकडा सुध्दा कुटुंबाला आर्थिक सुबत्ता आणि रोजगार देवू शकतो. त्यामुळे शेतजमिनीचे तंटे सोडविण्यासाठी बहुसमावेशक जमिन पुर्नरचना धोरणाची आवश्यकता आहे. या धोरणा अंतर्गत मध्यस्थांचे, दलालांचे निराकरण करणे, भाडेपट्टयांची पुर्नरचना करणे, जादा व अतिरिक्त जमिनींचे वाटप करणे आणि जमिनीचे एकत्रिकरण करणे हे देखील कृषीक्षेत्रासमोरील आव्हान आहे.

शेतीतील गुंतवणूक आणि भांडवल उभारणीत वाढ करणे :–

आज भारतातील ६५ ते ७० टक्के शेतजमिनीला सिंचनाच्या सोयी नसल्यामुळे पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून राहावे लागते त्यामुळे पावसावर अवलंबून असणारी शेती, कसणा–या शेतक–याचा सुधारीत तंत्रज्ञानामध्ये गुंतवणूक करण्याचा कल कमी असतो. कारण पावसाच्या लहरीपणामुळे उत्पादनात घट होण्याचा धोका असतो.तसेच अशी गुंतवणूक करण्यासाठी आवश्यक असणारा पैसा त्याच्याकडे नसतो त्यामुळे असे शेतकरी शेतीमध्ये भांडवल गुंतवणूक करण्यास तयार नसतात. अशा शेतक–यांना आधुनिक यंत्र व तंत्रज्ञान भाडे तत्वावर उपलब्ध करून देणे व शेतीमध्ये पायाभूत सोयी सुविधांचा विकास घडवून आणण्याचे आव्हान शेती क्षेत्रासमोर आहे.

पौष्टीक सुरक्षितता :–

शेतकरी, शास्त्रज्ञ व संशोधन क्षेत्रामध्ये काम करणारी माणसे यांच्या अथक प्रयत्नाने आपण अन्नधान्याच्या बाबतीत आपण स्वावलंबी झालो आहोत. परंतु आता सेंद्रिय खतावर आधारित व पारंपारिक बी–बियाणांचा वापर करून तयार होणा–या अन्नधान्याची मागणी वाढत आहे. ती पूर्ण करणे हे शेतीक्षेत्रासमोरील एक आव्हान आहे.

शेतमाल विपणन व प्रक्रिया संदर्भात सुधारणा :–

भारतात शेती उत्पादनाबर फारशी बंधने नाहीत परंतु शेतमालाचे विपणन व प्रक्रिया यावर खूप मोठया प्रमाणात बंधने आहे. परिणामी शेती उत्पादकता कमी राहून शेतक–यांना शेतमालाच्या किफायतशीर किंमती मिळत नाहीत. यासाठी राज्यांच्या शेती उत्पन्न बाजार समितीच्या कायद्यात दुरूस्ती करणे, सहकारी व खाजगी क्षेत्रात शेतमाल बाजारपेठा उभारण्यास प्रोत्साहन देणे,शेतमालाची साठवणूक करण्यासाठी खाजगी क्षेत्रास वाव देणे, मंडी कर व इतर करांची विकेंद्रीकरण करणे इत्यादी सुधारणा करण्याचे आव्हान शेती क्षेत्रासमोर आहे.

आधुनिक शेती आव्हानात युवकांची भूमिका

आजच्या काळात कृषीउद्योगाचा चेहरामोहरा पूर्णपणे बदलत असून या क्षेत्राला कुशल, नविन संकल्पना राबविणा–या, नवनवीन सुधारणा स्वीकारणा–या आणि उत्पादनासाठी नवे मार्ग शोधणा–या प्रशिक्षित व्यक्तींची

गरज आहे. हे मनुष्य बळ युवा वर्गाच्या रूपात उपलब्ध होणे ही काळाची गरज आहे. रोजगार
दृष्टीने कृषीक्षेत्राकडे पाहण्याचा युवा पीढीचा रोख गेल्या काही वर्षापर्यंत नकारात्मक आहे असे जाणवते
मागे अनेक कारणे होती. त्यातील प्रमुख कारण म्हणजे कृषीक्षेत्रातील रोजगार संधीबद्दलची
शेतीतील कामाला समाजात मिळणारी कमी प्रतिष्ठा तसेच कमी वेतन आणि बेभरवशाचे रोजगाराचे
परंतु आज कृषीउद्योगात अनेक नोकरीची संधीशक्य आहेत. ज्यायोगे उत्तम मिळकत आणि सन्मान
देखिल मिळते.

कृषीक्षेत्र आता पूर्वीइतके मेहनतीचे काम राहिले नसून अनेक तांत्रिक सुधारणा व उपकरणांचा
कृषीक्षेत्रात झाल्याने टेक्नोसेव्ही तरूण या क्षेत्राकडे वळून माहिती व तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून स्वत:
करू शकतात. आणि स्वत:ला व शेतीकामाला प्रतिष्ठा मिळवून देवू शकतात. तसेच देशाची
लोकसंख्येची, अन्नधान्याची गरज भागविण्यासाठी जास्तित जास्त तरूण पिढीनी या क्षेत्रात उतरून
उत्पादन वाढविण्याची आवश्यकता आहे.

सध्या शेती करणा–या शेतक–याच्या पिढीची जागा जर तरूण शेतक–याने घेतली नाही
जुन्या पध्दतीने केलेल्या शेतीतून मिळणा–या तुटपंज्या अन्नधान्य निर्मितीचा मेळ वाढत्या अन्नधान्याच्या
लागणे कठिण आहे. देशातील शेती व्यवसायाकडे नविन पिढीचे असेच दुर्लक्ष होत राहिले तर
भविष्यात अन्नधान्य आणि शेती उत्पादने आयात करावी लागतील. समाज मनातील शेतक–याची
गरीब, खेडवळ ही प्रतिमा बदलण्याची गरज आहे. नित्यनविन तंत्रज्ञान आणि नव्या संकल्पना लिलया
करणारी तरूण पिढी हा बदल सहज घडवून आणू शकेल. तरूण पिढीची उर्जा आणि काम करण्याची
पाहता शेती उद्योगाच्या उत्पादन क्षमतेत भरपूर वाढ होवू शकेल.

आज कृषीक्षेत्रात अनेक प्रकारच्या कुशल व्यवसायीकांची चणचण भासत आहे. उदा.ॲग्रोनॉमिस्ट
स्टॉक प्रॉडक्शन स्पेशालिस्ट, फार्म मॅनेजर, ॲग्रीकल्चरल मॅकडाइज रिप्रेझेन्टेटिव्ह,शेती संबंधित
पत्रकार,विपणन व्यवसायिक ग्रामीण पतपुरवठा अधिकारी ही कमतरता आधीच्या काळातील युवक
शकतील म्हणूनच तरूण पिढीनी कार्पोरेट क्षेत्राइतकेच कृषीक्षेत्राकडे देखिल आकर्षित होणे गरजेचे आहे
व्यवसायाकडे आकर्षित करण्यासाठी या व्यवसायाबद्दल तरूण पिढीला सकारात्मक माहिती देण्याची
आहे. नोकरी शोधणा–या युवक वर्गाला शिक्षण व्यवस्थेमधून फक्त पांढरपेशा आणि कार्पोरेट
रोजगाराच्या संधीबाबतच तयार केले जाते. मात्र ज्या अन्नावर आपण आपला देह पोसतो ते पिकविणे
कृषीक्षेत्राबद्दलही युवकांमध्ये उत्सुकता, आवड निर्माण करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी सध्याशेती उद्योगात
असणा–या तरूणांची यशोगाथा उर्वरीत तरूण पिढीसमोर आणायला हवेत जेणेकरून शेतीक्षेत्राबद्दल
आकर्षण निर्माण होईल. त्याकामी आजच्या काळातील महत्वाचे आणि युवकांच्या हातात असणारे
म्हणजेच मोबाईल फोन संगणक इंटरनेट यांचा प्रभावी वापर करण्याची गरज आहे.

विकसनशिल भारतीय अर्थव्यवस्थेत परकीय चलन उपलब्ध करून देण्याच्या दृष्टीने शेतीक्षेत्र
भूमिका पार पाडत आहे. तसेच दूध, फळ–फळावळ, भाजीपाला इत्यादी क्षेत्रामध्ये भारताने फार मोठी
मारली असून कृषी पर्यटनाच्या माध्यमातून देशातील तरूणांना रोजगाराची नविन संधी देखिल उपलब्ध
दिलेली आहे. परंतु यावर आपणास समाधानी राहून चालणार नाही कारण भारतीय अर्थव्यवस्था
विकसित होत जाईल तसतशी या क्षेत्रासमोरील समस्या या आव्हानाच्या स्वरूपात देशातील योजनाकारांच्या
उभ्या राहतील त्यासाठी एक कालबध्द कार्यक्रमाची तयारी करणे गरजेचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ :–
1- Indian
2- Econor
3- भारतीय
4- भारतीय
5- योजना
२००४,
6- शेती व्य

संदर्भ ग्रंथ :—

1- Indian Economy – Dr.Misra & Puri,Himalay Publication House
2- Economic & Political Weekly – April,2011
3- भारतीय अर्थव्यवस्था – डॉ.देसाई व जोशी – निराली प्रकाशन,पुणे
4- भारतीय अर्थव्यवस्था – डॉ.राजेंद्र रसाळ – सक्सेस पब्लीकेशन, पुणे
5- योजना मासिक – डिसेंबर, १९९७, ऑगस्ट,१९९८ व ऑगस्ट १९९३ ऑक्टोबर,२००३, जुलै, २००४, मार्च,२०१३
6- शेती व्यवसाय आज काल आणि उद्या – सिध्दीकी, इर्शाद खान, बशिर खान